

विपणन व्यवस्थेमध्ये ई-कॉमर्सचे योगदान

प्रा. एस.बी. कर्डक

वाणिज्य विभाग

सिन्नर महाविद्यालय, सिन्नर, नाशिक

सारांश:-

जागतिकीकरणामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेत झपाट्याने बदल होत आहे. माहिती व तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे तर विसाव्या शतकात नवीन पर्व सुरू झालेले आहे. परिणामी विविध क्षेत्रात माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर मोठ्या प्रमाणावर सुरू झाला म्हणून प्रत्येक क्षेत्रात बदल दिसून येत आहेत. भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये शेती, व्यापार, उद्योग, विमा, बँकिंग, क्षेत्रासह माहिती तंत्रज्ञानाचा विकास व विस्तार झालेला आहे. भारतीय प्रत्येक क्षेत्रात माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग दिवसेंदिवस वाढत आहे. त्याचाच एक भाग म्हणून विपणन व्यवस्थेमध्ये देखील माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर मोठ्या प्रमाणावर होत आहे. त्यात ई-कॉमर्स, इमेल, इंटरनेट व इंटरनेट तंत्रज्ञानाचा समावेश होतो. सध्याच्या काळात विपणनाचे कार्य ई-कॉमर्स च्या माध्यमाने मोठ्या प्रमाणावर सुरू झाले आहेत. त्यामुळे विपणनामध्ये ई-कॉमर्सचे योगदान या विषयावर या शोधनिबंधात प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. यासाठी दुय्यम तथ्य संकलन पद्धती उपयोग करण्यात आलेला आहे.

Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal's licensed Based on a work at <http://www.goeiirj.com>

प्रस्तावना:-

स्पर्धेच्या युगात विपणन व्यवस्थेमध्ये आमूलाग्र बदल झालेले दिसून येत आहेत. ज्या प्रमाणे औद्योगिक व माहिती तंत्रज्ञानात प्रगती झाली त्याचप्रमाणे विपणन व्यवस्थेमध्ये बदल होत आहे. ग्राहक हा बाजाराचा राजा आहे त्यामुळे ग्राहकांना चांगल्या सुविधा देणे व्यावसायिकाचे कर्तव्य आहे. त्यातच एक भाग म्हणून विपणनाच्या पारंपरिक पद्धती कालबाह्य होऊन नवीन माहिती तंत्रज्ञानावर आधारित ई-कॉमर्स पद्धती अस्तित्वात आली आहे. ई-कॉमर्स मुळे ग्राहकांना घरपोच वस्तू व सेवेचा लाभ मिळत आहे. म्हणूनच विसावे शतक हे माहिती तंत्रज्ञानाचे युग आहे असे म्हटले जाते.

“ई कॉमर्स म्हणजे संगणक व इंटरनेटचा वापर करून वस्तू व सेवेची खरेदी विक्री करणे होय”

ई-कॉमर्सची व्याख्या:-

विसाव्या शतकात पारंपरिक विपणन व्यवस्थेमध्ये आधुनिक पद्धतीचा समावेश झालेला असून त्यात प्रामुख्याने इमेल, इंटरनेट, ई-कॉमर्स इत्यादीचा समावेश होतो. विपणन व्यवस्थेमध्ये ई-कॉमर्स द्वारे वस्तू व सेवेची विक्री मोठ्या प्रमाणावर होत आहे. अंदाजित एकूण भारतीय पैकी 20 टक्के लोकसंख्या या पद्धतीत सहभागी झालेले आहे. ई-कॉमर्स ही एक संगणक इंटरनेट द्वारे वस्तू व सेवांची खरेदी-विक्रीचे आधुनिक पद्धत

असून या पद्धतीद्वारे जोखीम न स्वीकारता सहज व सुयोग्य पद्धतीने सर्व व्यवहार पूर्ण होतात. व ग्राहकांना वस्तू किंवा सेवा आणि व्यावसायिकांना आर्थिक लाभ सुलभतेने प्राप्त होत असतो.

ई-कॉमर्स म्हणजे संगणकाच्या साहाय्याने व इंटरनेटच्या मदतीने विशिष्ट संकेत स्थळावरून वस्तू किंवा सेवेची खरेदी-विक्री करणे किमतीचे शोधन करणे ,जाहिरात करणे व ग्राहकांना घरपोच वस्तू व सेवांचा पुरवठा करणे होय.

ई-कॉमर्स हे वीपणन व्यवस्थेतील इंटरनेट द्वारे संचलित होणारी अत्यंत महत्त्वाची आधुनिक पद्धत असून या पद्धतीचा उपयोग करून वस्तू व सेवांची खरेदी-विक्री व किमतीचे शोधन केले जाते. त्यामुळे यांची व्याख्या अभ्यासाने महत्त्वपूर्ण आहे.ईकॉमर्सच्या व्याख्या अनेक तज्ञांनी केलेल्या आहेत त्यातील काही प्रमुख पुढीलप्रमाणे आहेत

- ❖ “E-commerce Technologies are designed to replace traditional paper based work with faster more reliable efficient communication between computers”. **Prashant Jain.**
- ❖ “पारंपरिक कागदावर आधारित कार्याना संगणकाच्या सहाय्याने अधिक विश्वासाहय व कार्यक्षम संदेशवहन सह पुनरस्थित करण्यासाठी निर्माण केलेल्या आराखड्यास ईकॉमर्स तंत्रज्ञान असे म्हणतात”. **प्रशांत जैन**
- ❖ “ई-कॉमर्स म्हणजे संगणक व इंटरनेटचा साहाय्याने वस्तू व सेवांची खरेदी-विक्री करणे, माहिती देणे, जाहिरात करणे, आदेश देणे व घेणे, बिजक पाठवणे आणि वस्तू व सेवांची निर्धारित किमतीचे शोधन करणे (म्हणजेच) होय.”
- ❖ “वस्तू व सेवांची खरेदी-विक्री, व्यापार विषयक कार्य करण्यासाठी संगणक व इंटरनेटचा उपयोग करून विपणन व्यवस्थापन करणे म्हणजेच ई-कॉमर्स होय.”

वरील विविध व्याख्येवरून असे लक्षात येते की व्यापारात वस्तू वा सेवेची खरेदी-विक्री करण्यासाठी पारंपरिक पद्धतीचा उपयोग न करता आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने व संगणक इंटरनेट ई-मेल चा उपयोग करून व्यवहार पूर्ण करणे म्हणजे ई कॉमर्स होय.

- ❖ **ई-कॉमर्सचे वैशिष्ट्ये:-**ई-कॉमर्स ही विपणन प्रणालीतील आधुनिक पद्धत असून या पद्धतीमुळे व्यवसायीक, ग्राहक ,उत्पादक व विक्रेत्याला अनेक लाभ झालेले आहेत. त्याचं प्रमुख वैशिष्ट्य म्हणजे ही पद्धत साधी व सोपी असून जोखीम विरहित आहे. याशिवाय काही महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे सांगता येतील.

1. ई-कॉमर्स ही माहिती तंत्रज्ञानावर आधारित विपणन प्रणाली आहे.
2. ई-कॉमर्स प्रणालीमध्ये B2B, B2C, C2C,B2G,G2B. G2C या विविध पद्धतीचा समावेश होतो.
3. ई कॉमर्स प्रणालीमध्ये जागतिक बाजारात विचार करून किंमत निर्धारित केली जाते. त्यामुळे किमतीमध्ये तफावत दिसून येत नाही.
4. ई-कॉमर्स मध्ये वस्तू व सेवांची खरेदी करण्यासाठी अनेक पर्याय असतात. त्यापैकी योग्य पर्यायाची निवड करता येते.

5. ई-कॉमर्स प्रणालीत ग्राहकांना बारा महिने चोवीस तास सेवा प्रदान करता येते.
6. ई-कॉमर्समध्ये बाजारातील स्थिर खर्च (दुकान, अतिरिक्त भांडवल, कामगार इत्यादी) कमी स्वरूपात लागतो.
7. ई-कॉमर्स मध्ये ग्राहकांना घरपोच सेवा प्राप्त होत असते. त्यामुळे ग्राहकांना अतिरिक्त खर्च करण्याची गरज नसते.
8. ई-कॉमर्स प्रणालीमध्ये वस्तू व सेवांची किमतीचे शोधन तत्काळ व सुलभ बँकिंगद्वारे करता येते.
9. ई-कॉमर्समध्ये वस्तू व सेवा विक्रीसाठी ओळख किंवा परिचयाची गरज नसते. परंतु वस्तू व सेवांचा दर्जा श्रेष्ठ असणे आवश्यक आहे.
10. ई-कॉमर्स प्रणालीमध्ये सर्व व्यवहार रोख स्वरूपात होत असतात. त्यामुळे उधारी व्यवहारास वाव नसतो.
11. ई-कॉमर्स चे प्रमुख वैशिष्ट्य म्हणजे ग्राहकांना सेवा पुरवणे हा होय.
12. ई-कॉमर्स प्रणालीद्वारे कमीत कमी वेळेत उच्च दर्जाच्या वस्तू व सेवा प्राप्त होत असतात. त्यामुळे या प्रणालीचा विस्तार व विकास होत आहे.
13. ई-कॉमर्स मध्ये आधुनिक माहिती व तंत्रज्ञानाचा तसेच इंटरनेट व वेबसाईटचा वापर केला जातो. म्हणून ग्राहकांना नवीन तंत्राची माहिती येते.
14. ई-कॉमर्स मुळे देशाच्या आर्थिक विकासास चालना प्राप्त होते.
15. ई-कॉमर्स प्रणालीमुळे व्यवसायाचे प्रमुख उद्देश (महत्तम नफा मिळवणे, मागणीचा विस्तार करणे, नावलौकिक मिळणे इत्यादी) पूर्ण होतात

वरील प्रमाणे विविध वैशिष्ट्ये ई-कॉमर्स प्रणालीची असून या वैशिष्ट्यांमुळे व्यावसायिक व्यापारी, उत्पादक, ग्राहक इत्यादीमध्ये या प्रणालीची लोकप्रियता दिवसेंदिवस वाढत आहे. व या प्रणालीचा वापर करणाऱ्यांची संख्या वेगाने वाढत आहे. म्हणूनच विपणन व्यवस्थेमध्ये ई-कॉमर्स चे महत्व वाढत आहे.

ई-कॉमर्सचे विपणन व्यवस्थेतील योगदान:-

भारतात ई-कॉमर्सची सुरुवात जागतिकीकरणाचा स्वीकारनंतर झालेली आहे. त्याचबरोबर या प्रणालीद्वारे रोजगार निर्मिती होऊन रोजगाराच्या नवीन संधी उपलब्ध झालेल्या आहेत. त्याचबरोबर सर्व व्यवहार ई-बँकिंग मार्फत होत असल्यामुळे राष्ट्रीय उत्पन्नात वाढ झालेले आहे. भारताच्या आर्थिक विकासात ई-कॉमर्स योगदान खालील बाबी वरून स्पष्ट करता येईल.

1. ई-कॉमर्स मुळे भारतातील उत्पादनस जागतिक बाजारपेठे उपलब्ध झाली असून भारतीय वस्तूची मागणी आंतरराष्ट्रीय स्तरावर होत आहे.
2. सन 2002 मध्ये ई-कॉमर्सच्या प्रणालीद्वारे 10000 कोटी रुपयांची उलाढाल झाली होती.
3. ई-कॉमर्स मुळे ई बँकिंग, ई-शॉपिंग, ई-ट्रेकिंग, क्रेडिट कार्ड ,मनी ट्रान्सफर इत्यादी बाबींचा उपयोग मोठ्या प्रमाणावर होत आहे.

4. ई-कॉमर्स प्रणालीमध्ये प्रत्येक वस्तूचा विमा घेतला जातो. परिणामी विमा व्यवसायाचा विकास व विस्तार झालेला आहे.
5. जागतिक स्तरावर इंटरनेट वापरणाऱ्यांची संख्या दहा कोटी होती. त्यात 2005 मध्ये वाढ होऊन 35 कोटी पेक्षा जास्त झालेले आहे.
6. भारतात 1998 मध्ये इंटरनेट वापरणाऱ्यांची संख्या एक कोटी 70 लाख होती. तर 2001 मध्ये 3 कोटी 50 लाख होती. व सध्या 10 कोटी पेक्षा जास्त नागरिक इंटरनेटचा उपयोग करीत आहे.
7. ई-कॉमर्स प्रणालीमध्ये संगणकाशिवाय व्यवहार होण्याची शक्यता आहे कारण ई-कॉमर्स टीव्ही संचामध्ये येत आहे.
8. ई-कॉमर्स मुळे भारताच्या आर्थिक उत्पन्नात वाढ होताना दिसत आहे.
9. ई-कॉमर्स प्रणालीमुळे अनेक प्रकारची रोजगार निर्माण झालेले असून काही प्रमाणात बेरोजगारीला आळा बसला आहे.
10. मोबाईल, इंटरनेट व विविध वेबसाईटमुळे ई-कॉमर्सची माहिती सर्वसामान्य ग्राहका पर्यंत पोहोचत आहे. त्यामुळे ही प्रणाली विकसित होत आहे.

वरील विविध बाबीवरून असे लक्षात येते की ई-कॉमर्स हे विपणन व्यवस्थेचा प्रमुख आधार असून या प्रणालीद्वारे विपणनचा देशाच्या आर्थिक स्थितीचा व सामाजिक विकास होण्यात या प्रणालीचे महत्त्वपूर्ण योगदान आहे. व भविष्यात विकसित विपणन प्रणाली म्हणून अग्रगण्य राहील.

निष्कर्ष:

विपणन व्यवस्थेतील ई-कॉमर्स ही उपयुक्त प्रणाली असून भविष्यात या प्रणालीला विश्वात महत्त्वाचे स्थान प्राप्त होणार आहे. म्हणून ई-कॉमर्सचा विकास करण्यासाठी काही विशेष प्रयत्नांची आवश्यकता आहे. कारण भारतात मोबाईल धारकांची संख्या प्रचंड असून त्याच्या माध्यमाद्वारे जास्तीत जास्त इंटरनेटचा वापर केला जातो. त्यामुळे ही कॉमर्स प्रणाली लावणे सोयीचे होईल त्याचबरोबर जागतिक बाजारपेठ सर्व सामान्य ग्राहकांसाठी खुली होऊन या प्रणालीचा विकास करणे शक्य आहे. ई-कॉमर्स प्रणालीमुळे बँकिंग क्षेत्राचा व विमा क्षेत्राचा विकास होईल तसेच राहणीमानाचा दर्जा उंचावण्यास मदत होईल.

संदर्भ ग्रंथ:

1. ई-कॉमर्सचे मुलतत्वे – एस.एम. कोलते
2. ई-कॉमर्स मूलभूत सिद्धांत - नीता फडणवीस.
3. विपणन व्यवस्थापन – डॉ. पळणीटकर आणि डॉ. भावना देव
4. इंटरनेट बँकिंग - धनंजय गोळे
5. ई-कॉमर्सची उपयुक्तता – डॉ. विद्याधर भाटे